

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ

Будь-яка теорія може претендувати на статус самостійної лише у разі наявності власного понятійного апарату, що відрізняється від понятійного апарату інших теорій. Диференціація наук кримінально-правового циклу веде за собою не лише роздільне дослідження певних питань, але й породжує неоднозначне застосування окремих термінів. Тому для встановлення точного значення того чи іншого терміна, забезпечення повного та точного мовного вираження правових приписів в одних випадках достатньо застосування простих способів тлумачення (граматичного, семантичного, логічного та ін.), а в інших — виникає необхідність використання різних прийомів і правил у ході тлумачення.

Теорія кримінального права за тривалий час свого розвитку сформувала власний науковий тезаурус. Більшість термінів та понять дійшли до нас ще з прадавніх часів, інші — стали результатом сучасних наукових розробок. Але слід зазначити, що стрімкі зміни у соціальній сфері, поява нових форм злочинної діяльності вимагають від фахівців подальших наукових досліджень у галузі формування понятійного апарату науки кримінального права. Адже, науковці стверджують, що тексти кримінально-правових норм обов'язково повинні проходити термінологічну (філологічну) та правову експертизи. Завданнями таких експертиз є концептуальна, системно-юридична, юридико-технічна оцінка. Особливе значення має експертиза оцінки мови і термінології закону, текст якого має бути викладений стисло, літературною мовою, зрозуміло, точно, фразами нескладної конструкції, без зайвого перевантаження [1, 24]. Вказане на пряму стосується й визначення поняття та аналізу юридичної природи наслідків злочину. Саме в цьому й полягає актуальність розгляду питань, окреслених у цій статті.

Окремим аспектам визначення поняття, класифікації й значення наслідків у кримінальному праві приділялась певна увага у публікаціях багатьох науковців: П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. І. Борисова, Я. М. Брайніна, Б. В. Волженкіна, С. В. Гавриша, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, А. Е. Жалінського, В. М. Кудрявцева, П. С. Матішевського, А. А. Музики, В. О. Навроцького, А. В. Наумова, М. І. Панова, В. С. Прохорова, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. Д. Філімонова, М. І. Хавронюка, С. С. Яценка та інших. Однак, на наш погляд, подальший науковий пошук повинен сприяти поповненню кримінально-правового тезаурусу та проникненню у природу злочинності. Саме тому метою цієї статті можна визнати аналітичне опрацювання існуючих точок зору та вироблення єдиного підходу до визначення поняття та юридичної природи наслідків злочину в теорії кримінального права.

Для позначення наслідків як самостійного кримінально-правового феномена в кримінальному праві використовуються такі загальні поняття і понятійні звороти, що охоплюють більш конкретні:

- наслідок, наслідки злочинного діяння;
- наслідок (наслідки) злочинної поведінки;
- суспільно небезпечний наслідок (суспільно небезпечні наслідки);
- злочинний наслідок (злочинні наслідки); шкідливий наслідок (шкідливі наслідки);
- наслідок злочину (наслідки злочину або злочинів);
- наслідки злочинного діяння (дії, бездіяльності);
- наслідки в злочині;
- злочинна шкода;
- збиток (збитки), злочинний збиток (злочинні збитки);
- злочинний результат;
- кримінально-правові наслідки вчинення діяння та ін. [2, 28].

Термінологія, що використовується для позначення наслідків як кримінально-правового явища, не є однаковою. Таке позначення традиційно в кримінальному праві здійснюється за двома напрямками:

а) в межах характеристики лише тих понять, що стосуються підстави кримінальної відповідальності (наприклад, поняття «шкідливі наслідки», «суспільно шкідливі зміни» та «шкідливі наслідки — елемент складу» вживаються в теорії кримінального права як рівнозначні);

б) «за межами» такої підстави, але стосовно будь-якого охоронюваного кримінальним законом об'єкта (звідси, наприклад, спроба позначити зворотами «шкода суспільним відносинам» і «збиток, передбачений складом злочину» різні кримінально-правові явища: першим — наслідок у широкому розумінні слова, а другим — у вузькому розумінні). Так, деякі автори вважають наслідками злочину будь-які зміни, які спричиняє злочинна дія в зовнішньому світі, а злочинним результатом — наслідки, які мають значення для наявності складу злочину [7, 45]. Така точка зору неодноразово піддавалася критиці у зв'язку з синонімічністю термінів «наслідок» і «результат», або на підставі ігнорування розходження в термінах «наслідки злочину» і «злочинні наслідки» (перший позначає негативний результат злочинної діяльності особи, як включений у диспозицію статті Кримінального кодексу, так і такий, що перебуває за межами її дії, а другий термін відтворює зафіксований у диспозиції результат небезпечної діяльності особи, результат вчиненого) [8, 115].

Крім цього, позначення кримінально-правового явища, яким є наслідки поведінки людини, відбувається без співвіднесення їх змістовних характеристик з іншими поняттями та юридичними конструкціями. В синонімічний ряд стосовно «суспільно небезпечних наслідків» включаються «наслідки злочину», «злочинні наслідки», «суспільно небезпечна шкода», «наслідки злочинного діяння», «заподіяна злочином шкода» або «шкідливі наслідки», «наслідки суспільно небезпечних діянь», «наслідки у складі злочину», «суспільно небезпечні наслідки», «злочинні наслідки» та «шкідливі наслідки». Неоднозначність про-

стежується і тоді, коли без належного обґрунтування у назві характеристик елементів об'єктивної сторони складів злочинів вживаються звороти: «злочинні наслідки», «наслідок злочину», «наслідок злочинних посягань, який може бути ознакою ... складу злочину», «наслідки злочину», «наслідки», «наслідки як обов'язкова ознака об'єктивної сторони», «суспільно небезпечні наслідки» [4].

На наш погляд, причина таких різнопланових підходів щодо неоднозначного визначення полягає у відсутності чи непослідовності вирішення питань про: співвідношення між змінами в об'єкті кримінально-правової охорони, суспільно небезпечними наслідками, злочинними наслідками, наслідками як елементом складу злочину, а також встановлення зв'язку певних проявів поведінки людини зі змінами, які вони викликають в соціальній сфері (а саме: «поведінка людини» — «зміни в соціальній сфері»; «суспільно небезпечна поведінка» («кримінально-правова аномалія») — «суспільно небезпечні наслідки»; «злочинна поведінка» (злочин як різновид кримінально-правової аномалії) — «злочинні наслідки» («негативні зміни в об'єкті злочину»); «склад злочину певного виду чи окремого його різновиду» — «наслідки як елемент складу злочину») [2, 25]. Відсутність розв'язання цих питань зумовлює різнобій у термінології при позначенні зазначених різновидів наслідків поведінки людини: а) однаковими термінами, зокрема, тих явищ, які мають різну кримінально-правову природу; б) різними термінами тих явищ, які мають однакову кримінально-правову природу. Залежно від того, як розуміються ці різновиди наслідків поведінки, має здійснюватися їх визначення, а зміст кожного з них — включати родові ознаки загального поняття наслідків у соціальній сфері.

Для визначення поняття наслідків необхідно, за нашим переконанням, звернутись до з'ясування сутності й змісту суспільної небезпечності, оскільки її поняття пов'язане з відповідним типом поведінки людини як соціального явища і має зовнішні прояви — зміни в соціальній сфері, що підлягають нормативній фіксації. Для нормативної фіксації цих проявів характерним є відбір тих із них, що стосуються суспільно небезпечної поведінки, визначеної злочином. При нормативній фіксації суспільної небезпечності одним з найважливіших є визначення характеру утворених суспільно небезпечною поведінкою змін в соціальній сфері. Адже саме від можливості діяння викликати такі зміни залежить визнання такого діяння злочином. Найбільш чітко зв'язок суспільно небезпечної поведінки зі змінами, які вони викликають в соціальній сфері, простежується у понятті «шкідливість», яке найбільш точно відображає сутність будь-якого злочину.

Кримінальний кодекс України конкретизує суспільну небезпечність як соціальну ознаку загального визначення поняття злочину, згідно з якою не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [3, 9]. Законодавець визнає, що малозначні діяння позбавлені суспільної небезпеки у зв'язку з тим, що названа дія або бездіяльність заподіяла охоронюваному кримінальним

законом об'єкту посягання шкоду, яка не є істотною, або створила загрозу заподіяння вказаному об'єкту шкоду, яка не є істотною. Тому вказівка в такому визначенні на характеристику соціальної сутності суспільної небезпеки злочину — властивості заподіювати істотну шкоду об'єктам, взятим під охорону держави, — зумовлює можливість визнання суспільно небезпечними й тих діянь, які (не будучи злочинними) заподіяли або створили реальну загрозу заподіяння шкоди, що не є істотною. Вказівка у ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу на відсутність можливості заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі не виключає її використання як засобу конкретизації суспільної небезпечності [2, 35]. Невдалість такого законодавчого підходу відмічається передусім у зв'язку з його неузгодженістю з іншими кримінально-правовими нормами. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 359 Кримінального кодексу України встановлена відповідальність за незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Частиною 2 цієї ж статті встановлено покарання за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, або заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб. Отже, відповідно до положень ч. 2 ст. 11 КК дії, передбачені ч. 1 ст. 359 КК, взагалі не є злочином, оскільки не заподіяли істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Законодавча фіксація вказівки на формальну кримінальну протиправність малозначного діяння виправдовується тим, що її відсутність не виключає можливість визнання малозначним діяння, яке формально не є злочинним. Тому відсутність суспільної небезпечності не може зводитись до малозначності.

Багатьма авторами при визначенні сутності суспільної небезпечності традиційним є підхід, в основі розуміння якого враховується її дуалістична природа: заподіяння або загроза заподіяння шкоди об'єкту посягання. При цьому загроза заподіяння шкоди розглядається як різновид результату суспільно небезпечної поведінки і пов'язується з тим, що злочинна дія вже повністю вчинена і вже викликала в соціальній сфері негативні зміни. Таким чином, сутність суспільної небезпеки можна обґрунтувати принаймні її здатністю утворювати в охоронюваних кримінальним законом об'єктах негативні зміни. При цьому такі зміни в одних випадках мають свою зовнішню об'єктивізацію, а в інших — не мають такої. На нормативному рівні властивість загрози заподіяння шкоди викликати негативні зміни в об'єктах проявляється при фіксації в нормах Особливої частини Кримінального кодексу ознак відповідного складу злочину.

В чинному кримінальному законодавстві України в межах окремих частин конкретних статей Особливої частини Кримінального кодексу, що відтворюють зміст ознак відповідно основного, кваліфікованого та/або особливо кваліфікованого складів злочину, відбувається поєднання термінологічних зворотів, зміст яких в одному випадку позначає допустимість реальної небезпеки заподіяння шкоди і об'єкту злочину, і предмету злочину, а в інших — реальне заподіяння шкоди. В результаті специфічна конструкція основного складу злочину

чину, що передбачена в першій частині відповідної статті Особливої частини КК, фіксує реальну небезпеку заподіяння такої шкоди, яка може виникнути в результаті вчинення певного діяння, за допомогою термінологічних зворотів [2, 35]. У деяких статтях КК у частинах других та третіх для позначення реального заподіяння шкоди використовуються такі термінологічні звороти: «діяння, що спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки» (ч. 2 ст. 239 КК) і таке ін.

Наслідки злочину, передбаченого ст. 283 КК України, виступають у вигляді негативних змін, які створили у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту небезпечний для суспільства стан і відбулися в зазначеній сфері через порушення правил безпеки руху транспорту. Тому наявність загрози спричинення шкоди (ч. 1 ст. 283 КК) свідчить про виникнення якісно іншого, небезпечного стану у процесі експлуатації залізничного транспорту. Цей небезпечний стан ще не можна визнати наслідком у вигляді матеріального збитку, але в той же час — це наслідки у вигляді фактичних збитків, які негативно змінюють суспільні відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації транспорту. Отже, названі зміни лише в тому разі є негативними, коли вони не просто створюють у цій сфері небезпечний для суспільства стан, а виникають через порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту. Саме таке порушення має бути причиною загрози заподіяння шкоди об'єкту, утворюючи у ньому негативні зміни. При цьому, лише в окремих випадках такі зміни стосуються об'єктів матеріального світу. Виникаючи одночасно зі порушенням встановлених правил безпеки, вони тривають до припинення, зникнення стану безпеки у різних сферах життєдіяльності, коли втрата життя, здоров'я, волі, честі, гідності, власності, псування навколишнього природного середовища реально відбувається. Адаже доводиться констатувати, що наслідки злочину вказують на зміни в охоронюваних кримінальним законом соціальних цінностях. У зв'язку з цим ми підтримуємо позицію П. С. Берзіна про те, що відмінність реальної шкоди та загрози її заподіяння не означає, що остання не заподіює шкоду об'єкту злочину у вигляді негативних змін у ньому [2, 47]. Позначати у конкретній нормі Особливої частини Кримінального кодексу такі зміни законодавець може шляхом вживання різноманітних термінів, зміст яких характеризує як саму людську поведінку, так й її результат.

Таким чином, сутність суспільної небезпечності злочину може полягати у спрямованості вчиненого діяння на ураження охоронюваних кримінальним законом соціальних цінностей, що тягне за собою їх негативні зміни. Саме врахування цієї спрямованості у характеристиці суспільної небезпечності дає підстави назвати вчинене діяння посяганням (і, відповідно, охопити його змістом названі різновиди суспільно небезпечної активності), а його суспільну небезпечність розглядати як явище, у формуванні якого бере участь об'єктивна характеристика шкоди, що заподіюється чи може бути заподіяна. При цьому саме суспільна небезпечність злочину являє собою негативну оцінку суспільством змін, що виникають в соціальному середовищі, яка відображає волевиявлення законодавця про неприпустимість даного діяння і свідчить про нане-

сення або ж про створення загрози заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони. Таким чином, будь-які зміни в соціальному середовищі, викликані небажаним для суспільства діями, є негативними. Одним із його проявів є суспільно небезпечне діяння — злочин.

Оскільки суспільна небезпечність завжди пов'язана з утворенням негативних змін в соціальній сфері, то констатація її наявності залежить в першу чергу від оцінки таких змін. Для розкриття змісту елементів такої оцінки використовують поняття ступеня і характеру суспільної небезпечності [5, 44]. Ступінь охоплює порівняльну величину, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь, міру вияву чого-небудь; вживається для позначення етапу, стадії розвитку чого-небудь; стану, рівня, а під характером розуміється сукупність визначальних властивостей, ознак якого-небудь предмета, фізичного або психічного явища, його типові риси ... типові узагальнені риси [6, 54]. При визначенні ступеня суспільної небезпечності діяння слід виходити з того, що він є показником рівня суспільної небезпечності окремо взятого діяння, її «кількісною» характеристикою, яка визначається через основні величини (розмір, обсяг, тривалість) об'єктивних та суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння. На ступінь суспільної небезпечності впливають передусім індивідуальні особливості, які відтворюють зміст таких ознак, їх систему, поєднання з іншими фактичними обставинами. Для визначення цих властивостей використовується такий показник рівня суспільної небезпечності діяння, як її характер. Виділення ж основних ознак, які впливають на ступінь суспільної небезпечності вчиненого, залежить від властивостей суспільно небезпечного посягання утворювати відповідні зміни в ієрархії цінностей, що є об'єктом кримінально-правової охорони. Саме посягання на цей об'єкт свідчить про визнання утворених у його змісті змін шкодою певного виду, а врахування взаємозв'язку вчиненого посягання та особливостей об'єкта кримінально-правової охорони дозволяє констатувати, що суспільна небезпечність діяння досягає рівня, який вимагає боротьби з ним заходами кримінально-правового впливу.

Показовим в цьому плані є визнання властивості злочину заподіювати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони, як основної ознаки, чинника, що впливає на ступінь суспільної небезпечності, а також може визначатися безпосередньо в Кримінальному кодексі на підставі задалегідь визначених абсолютно конкретних критеріїв та вимірюватися в грошовому вираженні, у фіксованих показниках короткочасного розладу здоров'я, втрати праездатності, втрати органу чи його функцій, смерті тощо. Наприклад, в ст. 314 Кримінального кодексу України законодавець різними способами юридичного виразу у складі злочину виділив наслідки, конкретизуючи певну шкоду суспільним відносинам. У ч. 1 ст. 314 КК — наслідки не конкретизовані, в ч. 2 — заподіяння середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому; в ч. 3 — наслідки у вигляді настання смерті потерпілого. Наслідки злочину мають кваліфікуюче (ч. 2) та особливо кваліфікуюче (ч. 3) значення. При формуванні таких складів злочину як незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 314 КК) наслідки вира-

жаються у створенні умов для виникнення реальної можливості заподіяння шкоди здоров'ю населення. Конструюючи склади злочинів, український законодавець враховує, що сама реальна можливість заподіяння наслідків у вигляді шкоди здоров'ю виникає пізніше — при введенні наркотичних засобів психотропних речовин або їх аналогів.

Наведене розуміння поняття, змісту та структури суспільної небезпечності дозволяє, на наш погляд, виділити такі положення. По-перше, законодавець визнає злочином не самі по собі об'єктивно суспільно небезпечні діяння, а дії вольові, тобто такі, що знаходяться під контролем свідомості і волі особи, — дії винні. Орієнтири щодо наявності у вчиненому суспільної небезпечності, властивої саме злочину, зафіксовані у приписі про заподіяння і можливість заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК). По-друге, аналіз суспільної небезпечності дозволяє визнати її властивістю об'єктивній дійсності, що проявляється у:

а) спрямованості вчиненого діяння на «ураження» охоронюваних законом соціальних цінностей;

б) негативній зміні цих цінностей як результату такого посягання. Визначаючи спрямованість злочинного діяння на соціальні цінності, слід враховувати, що лише вона виражає взаємозв'язок вчиненого діяння та утворених в об'єкті кримінально-правової охорони змін. Такий взаємозв'язок утворюється лише в разі, коли зазначене психічне ставлення набуває характеру посягання. По-третє, характер такого взаємозв'язку обумовлюється:

а) сукупністю соціальних цінностей, на які посягає певна група діянь, та їх (цінностей) місцем в ієрархії цінностей, що охороняються законом;

б) соціальною сутністю, змістом та структурою суспільної небезпечності діяння, які дозволяють визначити її рівень;

в) зазначеною вище спрямованістю діяння на «ураження» охоронюваних соціальних цінностей, що дозволяє вважати його посяганням; утворені цим посяганням зміни в соціальних цінностях вважаються негативними.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що таке розуміння більш детально розкриває основні ознаки та кримінально-правову природу суспільної небезпечності та наслідків злочину і за умов подальших ґрунтовних наукових досліджень буде сприяти формуванню якісного доктринального підґрунтя політики кримінально-правової протидії злочинності.

Література

1. Андрушко П. П. Законодавча техніка кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матеріали міжпар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) [та ін.]. — К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002.
2. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення / П. С. Берзін. — К. : Дакор, 2009. — 252 с.
3. Кримінальний кодекс України. — Х. : Одиссей, 2011. — 224 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2010. — 456 с.

5. Кримінальне право України : навч.-метод. посіб. / С. В. Албул, Д. О. Балабанова, А. А. Березовський [та ін.] ; відп. ред. В. О. Туляков. — О. : Фенікс, 2010. — 456 с.
6. Кудрявцев В. П. Объективная сторона преступления / В. П. Кудрявцев. — М., 1960. — 156 с.
7. Мальцев В. В. Проблемы уголовно-правовой оценки общественно-опасных последствий / В. В. Мальцев. — Саратов, 1989. — 206 с.
8. Михлин А. С. Последствия преступления / А. С. Михлин. — М., 1969. — 244 с.

Анотація

Колеснікова Т. В. Суспільна небезпечність та наслідки злочину: питання співвідношення та кримінально-правової природи. — Стаття.

Стаття присвячена проблемним питанням визначення поняття та юридичної природи наслідків злочину в теорії кримінального права. Автор на підставі аналізу існуючих точок зору, положень чинного кримінального законодавства виказує особисте ставлення до означеного питання та надає конкретні пропозиції щодо вдосконалення теоретичних знань та практики його застосування.

Ключові слова: злочин, кримінально-правова охорона, наслідки злочину, склад злочину, суспільна безпека.

Аннотация

Колесникова Т. В. Общественная опасность и последствия преступления: вопросы соотношения и уголовно-правовой природы. — Статья.

Статья посвящена проблемным вопросам определения понятия и юридической природы последствий преступления в теории уголовного права. Автор на основе анализа существующих точек зрения, положений действующего уголовного законодательства формулирует собственное отношение к данному вопросу и предоставляет конкретные предложения относительно усовершенствования теоретических знаний и практики их применения.

Ключевые слова: преступление, уголовно-правовая охрана, последствия преступления, состав преступления, общественная опасность.

Summary

Kolesnikova T. V. Social dangerousness and crime consequences: correlation and criminal-law nature issues. — Article.

Article is dedicated to the contradictory issues of crime consequences nature and understanding in criminal law theory. Based on the existing views and acting criminal legislation provisions analysis author formulates personal attitude and specific suggestions on improvement theoretical knowledge and practice of its application.

Keywords: crime, criminal-law protection, crime consequences, corpus delicti, social dangerousness.

УДК 343.622-053.31(477)

І. В. Новітська

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ ЗА СТАТТЕЮ 117 КК УКРАЇНИ

Навмисне вбивство є одним з найтяжчих злочинів і має високий ступінь суспільної небезпеки. Вбивство безпорадної та беззахисної істоти — немовляти, яке навпаки «внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [1], завжди викликало обурення серед суспільства, особливо, якщо це вчиняється жінкою, що народила цю дитину і за усіма